

Oorlogsverhaal Harry Koopman

Opgetekend door zijn dochter Nettie Koopman

10 mei 1940. Ik ben 10 jaar en lig in bed. Nou ja, ik zit half rechtop samen met drie broers want wij slapen met zijn vieren in een tweepersoonsbed. Als er dus één gaat zitten, moeten ze allemaal gaan zitten en ontstaat er altijd een knokpartij. De ruimte in huis is beperkt, want er zijn maar drie slaapkamers. Eén voor vader en moeder, één voor mijn oudste broer (dat kan niet anders, hij heeft vreselijke zweetvoeten en het kamertje is heel klein) en één waar wij in slapen. Zoals gezegd met zijn vieren in een bed en dan staat er, in dezelfde kamer, nog een 1-persoonsbed voor mijn zuster. Veel privacy is er niet maar wij zijn eraan gewend en het is lekker warm.

We zitten dus allemaal half rechtop en luisteren naar geroezemoes van stemmen, overstemd door een niet thuis te brengen gebrom dat overal doorheen dringt en zenuwachtig gepraat van mijn moeder. Dan gaat onze slaapkamerdeur open en zien we vader die zegt: "Kom eruit allemaal, het is oorlog."

We weten op dat moment gelukkig nog niets van bommen, maar het is of er een bom ontploft in de slaapkamer.

"Hoera", schreeuwt er één: "het is oorlog". We kleden ons zo snel mogelijk aan en vergeten ons te wassen, want daar hebben we nu geen tijd voor. Er is maar één kraantje in de keuken, dus niemand heeft zin om op zijn beurt te wachten. (Trouwens, nu ik dit schrijf valt me op dat Henk zich haast nooit waste.) Vader zegt "schiet op dan gaan we naar de vliegtuigen kijken". Vliegtuigen? Ik had voor het eerst een vliegtuig gezien in 1939 bij de luchtbeschermingsoefeningen, maar daarna nooit meer. En nu had vader het over vliegtuigen? Het begon steeds spannender te worden.

We gingen naar de Ringdijk want daar was het uitzicht beter, volgens vader. Overal waren mensen op straat die het grote en ook angstige nieuws met elkaar bespraken. In die tijd maakte nog niemand onderscheid tussen christenen en joden en we wisten niet dat dit vlug zou veranderen. Op dit moment was er alleen aandacht voor steeds weer nieuwe eskaders vliegtuigen als stipjes in de lucht die ergens naar toe vlogen. Dat verklaarde het gebrom dat overal doorheendrong.

Vader zei: "Die gaan naar Engeland om daar de boel te bestoken". Hij wist ook dat het Heinkels waren en zowaar een Messerschmidt, maar hoe hij aan die kennis kwam vertelde hij er niet bij. Nederlandse vliegtuigen waren er volgens hem niet te zien. "Die zaten" zei hij, "aan het front". Ikzelf dacht dat we maar één vliegtuig hadden, die ene die ik destijds had gezien bij de luchtbeschermingsoefeningen in 1939. Dat was een heel kleine tweedekker die onder de Berlagebrug door kon vliegen. Kun je nagaan hoe klein die was. Zoiets kon het toch nooit opnemen tegen zoveel vliegtuigen die nu boven ons hoofd vlogen?

Toen we naar huis gingen was vader heel bezorgd. “We gaan een slechte tijd tegemoet”, zei hij. Vooral de joden zouden het moeten ontgelden want daar hadden die moffen een hekel aan, volgens hem. Wij woonden in de Transvaalbuurt in Amsterdam, wat ze later het tweede getto zijn gaan noemen omdat er zoveel joden woonden. In onze straat (De Louis Bothastraat) waren zo’n 17 portieken met ieder 8 woningen: zo’n 136 gezinnen. In de hele straat woonden maar om en nabij 8 niet-Joodse gezinnen. De anderen waren joods en die zijn allemaal weggevoerd naar concentratiekampen.

Maar daarover later meer.

Thuis was moeder heel nerveus. De radio stond keihard aan en gaf berichten door over parachutisten, spionnen die als nonnen verkleed waren, strijd bij de Grebbeberg en een Nederlands oorlogsschip dat de Duitsers tegenhield bij de afsluitdijk.

De dag verliep heel spannend. We gingen met onze vriendjes meteen een gevecht organiseren op het boerenlandje en namen vast een paar joodse jongens gevangen. Ik kon niet weten dat ik later veel verdriet zou hebben om hun lot dat zoveel malen onherroepelijker was dan een kinderspel. Vroeger zou het zijn gegaan tussen cowboys en indianen maar nu ging het al, alléén door de paar woorden die vader had gezegd, tussen joden en christenen.

Hoe dan ook, de oorlog verliep snel. Binnen vijf dagen was het gebeurd en gaf generaal Winkelman zich over aan de moffen. Wij konden geen ander woord bedenken voor die laffe overvallers die ons neutrale land zonder waarschuwing binnenvielen. De koningin was met haar familie, en naar men zei het goud van de Nederlandse Bank, naar Engeland gevlucht. Zo zagen wij het toentertijd. Later werd het heldhaftig verzet genoemd en kreeg Koningin Wilhelmina alle eer voor haar houding in de oorlog.

Echt heldhaftig verzet was er ook. Op de Maasbrug in Rotterdam werd hevig gevochten, maar het bombardement op Rotterdam maakte aan alle oorlogshandelingen snel een eind. De oorlog was over en de bezetting, die vijf jaar zou duren, was een feit.

We zijn natuurlijk naar de intocht gaan kijken. Weer stond ik bij de Berlagebrug en zag urenlang het binnentrekken van de Duitse troepen. In auto's, op motoren, met paarden en met alles wat lopen of rijden kon. Ter vergelijking: wij (ons leger) hadden wat paarden en sommige legeronderdelen waren uitgerust met fietsen. En we hadden zelfs een muziekcors op de fiets, die konden trommelen terwijl ze fietsten. Maar of ze vanaf hun fiets ook schieten konden valt te betwijfelen.

Toen ik onze buurt in kwam wist ik niet wat ik zag. Overal waren mensen, naar later bleek joden, boeken aan het verbranden op straat. Vader zei dat ze bang waren om gearresteerd te worden als de moffen de boeken zouden vinden. Buurman De Meza, een jodenman die sprekend op Kalinin (een Russische leider) leek, verbrandde lijsten met adressen. Later verdween hij spoorloos en ik heb

hem nooit weergezien. Ook werden veel NSB'ers gearresteerd en mensen die van landverraad werden verdacht. NSB staat voor Nationaal Socialistische Beweging en Mussert was hun leider. Wij noemden ze 'zwarthemden' omdat ze altijd in een zwart hemd en zwarte broek gekleed gingen. Daarnaast had je de 'bruinhemden' die in het kaki gekleed gingen met een hakenkruisband om hun arm. Dat waren leden van de S.A. (Sicherheits Abteilung). Die lui colporteerden met hun krant en vaak was het vechten tussen die groepen. Allemaal fascistten maar ze haatten elkaar als de pest.

En wij hen. Ik belandde eens op het Rembrandsplein midden in een gevecht tussen deze twee groepen en liep behoorlijk klappen op terwijl ik maar een jochie was en uit nieuwsgierigheid was gaan kijken. Goede raad: Ga nooit kijken, want als je aankomt sta je veilig achteraan maar als de meute zich omdraait sta je opeens voorop en krijg je de klappen.

Wij krijgen stamkaarten. Daarmee kun je voedselbonnen halen en bewijzen wie je bent. Mijn vriendje Morrie zegt dat er bij hun een J op staat gedrukt. Dat betekent dat ze jood zijn. En ze moeten ook een gele ster dragen. Ik zie Morrie met zijn ster op zijn jas paraderen en ben jaloers. "Wij zijn christenen, kunnen wij geen kruis dragen?" vraag ik vader. "Wij hebben al een kruis in onze broek" zegt hij, maar ik begrijp het niet.

Vader en moeder kibbelen aan tafel over de vraag of ze bonnen voor snoep (voor de kinderen) of voor tabak (voor vader) moeten nemen. Toen we geen bonnen hadden kregen we ook geen snoep omdat daar geen geld voor was. Dus hoe ze nu kunnen kibbelen over zoiets onbereikbaars als snoep ontgaat me.

Er duiken woorden op als 'deportatie' en 'arrestatie'. Buurman Querido en zijn broer komen opeens niet meer thuis. Ze zijn verdwenen. Bij een razzia op het Waterlooplein, zegt men. We horen de hele nacht buurvrouw Querido gillen als een dier in doodsnood. Niemand schijnt te kunnen helpen, want er komt de hele nacht geen eind aan. Niemand kán ook helpen, want we mogen na acht uur 's avonds niet meer op straat. Dat heet 'Sperrzeit'. Als je toch op straat gaat kun je worden doodgeschoten.

Vader en mijn broer Joop hebben de ramen verduisterd. Er mag geen spiertje licht meer doorheen schijnen want dan kunnen de Engelsen vanuit hun vliegtuigen zien waar ze zijn en een bom laten vallen. Joop werkt bij de melkcentrale en moet soms 's avonds werken. Hij is ook lid van de luchtbescherming. Dus hij zegt tegen vader hoe die moet verduisteren, want Joop weet dat. Vader is boos want Joop moet niet denken dat hij heel wat is.

Vader is naar de volkstuin gegaan om tabak te zaaien of te planten. Eigen teelt noemen ze dat. Kan hij meteen kijken of het koper dat hij heeft begraven er nog ligt. Hij is op de fiets gegaan, maar komt lopend terug met een bon voor vijftig gulden. Die kan hij ergens gaan halen als vergoeding voor de in beslag genomen

fiets. Maar dat doet niemand, dus vader ook niet want voor je het weet word je aangehouden en naar Duitsland getransporteerd om te werken. Vader kan niet werken want hij heeft TBC (tuberculose) en hoest de hele dag. We moeten steeds op controle naar de Nieuwe Achtergracht. Daar zit de GGD. De Gemeentelijke Geneeskundige Dienst. Die weten alles van TBC en je moet je borst bloot maken en voor een spiegel gaan staan. Dan kunnen ze je longen zien en of er beestjes in kruipen. De dokter vuurt een reeks vragen op je af die moeder steeds beantwoordt, hoewel de dokter naar mij kijkt. Bedwateren? Neen. Nachtzweten? Neen. Dromen? Neen. Slaapwandelen? Neen. Tot slot krijg ik een sneetje in mijn arm om te zien of ik tuberculose heb. Als dat zo is zal mijn arm rood worden en anders gebeurt er niks. Er zit wat tijd tussen en we moeten later terugkomen om mijn arm te laten zien.

Er is opeens een vreselijk rumoer in de straat. De joden gaan Mussert begraven. Ik snap er niets van. Hebben ze die dan te pakken gekregen? "Nee", zegt vader, "dat doen ze symbolisch". Dat maakt het nog onbegrijpelijk maar ik sta stokstijf voor het raam om niets te missen. En ja, er verschijnt een stoet van joden in kaftans en behangen met gebedsriemen. Voorop dragen ze een doodskest met daarin, er zit geen deksel op, een strooien pop. Ze zingen een monotoon lied en het doet griezelig aan. Maar opeens verandert het toneel in een enorm kabaal. De Grüne Polizei is verschenen en slaat erop los. Mijn zus Hennie, die ook voor het raam stond, rent opeens naar beneden en mengt zich op het Krugerplein in de strijd. We zien haar pas veel later bont en blauw geslagen terug. Met een boete van vijftig gulden en de gekregen belofte dat ze nooit meer thuis zou komen als ze het ooit weer zou wagen joden te helpen. Ze zei dat ze had gezien hoe die moffen een halfblinde buurman in elkaar sloegen die met zijn blindenstok in het rond zwaaide. Ze was behoorlijk afgerost maar vader zei dat ze werd bedankt want hoe moesten we aan vijftig gulden komen bij een steunuitkering van f 8,50 per week? Ik vond dat ze een heldendaad had verricht en Hennie heeft haar hele verdere leven gestreden voor de armen en de onderdrukten.

De tijd verstrijkt snel. Programs doen hun intrede. Het stelselmatig van huis ophalen van joden. Onze straat wordt aan beiden kanten afgesloten en dan gaan Duitse militairen en Nederlandse zwarte politie huis in huis uit om joden te arresteren. Dat gaat hardhandig en met veel geschreeuw gepaard, en het gegil is niet van de lucht. De joden hebben soms wat bagage klaarstaan en worden dan op het Krugerplein in vrachtwagens geladen en naar de Hollandse Schouwburg gebracht. Vandaar gaan ze verder naar Westerbork en door naar Duitsland. Er doen veel geruchten de ronde. De één weet dat ze van Duitsland naar Polen gaan om te werken en dat ze het daar goed hebben. Want er schijnen brieven vandaan te komen waarin men dat schrijft. De ander zegt dat ze naar concentratiekampen gaan maar dat je er verder niets meer van hoort.

Er is ook een andere vorm van deportatie. Die houdt in dat joden worden opgeroepen om zich bij de Hollandse Schouwburg te melden op een bepaalde dag. Dat kan, omdat een zogeheten Joodse Raad de Duitsers van adressen voorziet. Iedereen doet zijn best om zo laag mogelijk op die lijst te staan of op andere lijsten die circuleren en die de deportatie schijnen te kunnen vertragen, te komen. Maar langzaam of snel, onze buurt wordt steeds leger en in onze portiek zijn nog maar twee woningen van de acht bewoond. Al mijn vrienden zijn weg! Op onze voordeur hangt een bord: "Hier wohnen Ariërs." Dat betekent dat er christenen wonen en geen joden. Sommige christenen hangen een bord op waarop staat: "Hier herrst Mumps". Dat betekent dat de mensen die daar wonen de Bof hebben en daar zijn de moffen doodsbang voor. (Bof is een besmettelijke ziekte die een opgezette keel veroorzaakt). Of het wat heeft geholpen weet ik niet, want overal staan huizen leeg. De hele straat is leeg en de hele buurt is leeg. Op een paar gezinnen na die niet joods zijn.

Een nieuwe activiteit dient zich aan. Eten organiseren. Want inmiddels heeft de honger aardig toegeslagen. Het rantsoen dat we op de bon kunnen krijgen is lang niet toereikend en we worden zienderogen magerder. Sommige mensen worden ongezond dik en dat heet oedeem. Dan zwellen je ledematen op en vullen zich met water.

We zien nergens meer tegenop als er eten in het spel is. We stelen spullen uit de door joden bewoonde huizen om te verkopen en kopen dan een waterige bak soep om onze maag te vullen. Of we trekken er met een steelpan op uit en belegeren de veldkeuken van het Duitse leger. Die is in een voormalige melkfabriek. Zodra de kok de gamellen met eten op het perron heeft gezet waar auto's van het leger af en aan rijden, vallen wij aan en proberen een gamel omlaag te trekken en zo gauw mogelijk een schep eten met de steelpan te bemachtigen. En dan zo hard mogelijk rennen om niet in handen te vallen van zo'n Duitse schoft.

We gaan ook op hongertocht. Want bij de boeren is zat te eten en je krijgt nog mee voor thuis ook. Kees en ik lopen ons te barsten maar na twee dagen hebben we nog geen wortel gekregen of gezien. We weten niet hoe bedelen moet en komen meer dan uitgehongerd thuis, waar ook niets is. Dus met een hark naar de gaarkeuken om in de afvalput te wroeten tussen afschraapsels van suikerbiet in de hoop een aardappel te vinden.

We gaan ook met een pan naar de gaarkeuken om ons rantsoen te halen op de etensbonnen. Het was werkelijk afgrijselijk. De stank alleen al ontnam je ondanks de honger alle eetlust. Menu? Suikerbiet met rode biet door elkaar. Ik hielp mijn vriend Paul met zijn karretje om eten te halen voor zijn familie. Ze hadden geloof ik twintig kinderen en het eten werd gehaald in een tobbe die op het karretje stond. Ik werd er misselijk van en deed het niet meer. Of ze allemaal nog leven weet ik ook niet. Na de oorlog heb ik Paul nog een keer gesproken maar we hebben het niet over eten gehad.

Vader en Joop hebben een nooddacheltje gemaakt of op de kop getikt. Het is iets groter dan een groot augurkenblik maar vréét hout, dat alleen in hele kleine stukken in de kachel past. Dus de hele dag wordt er gezaagd en gehakt om het hout kort en klein te maken. Hoe we aan dat hout komen? Eerst zijn de bomen in de straat omgezaagd en de wortels uitgegraven. Daarna is de tramrails opgebroken. De trams reden allang niet meer, maar op sommige stukken tussen de rails was het bestraat met houten blokjes. We braken al het hout uit de leegstaande huizen: deuren, vloeren, balklagen. Henk viel van tweehoog naar één hoog omdat de balk waarop hij aan het zagen was al door een ander aan de andere kant was doorgezaagd. Een enorme spijker was dwars door zijn voet gegaan en we hoorden hem kermen door de stofwolk heen.

We gingen ook kolen zeven. Bij het voormalige station Weesperpoort lagen bergen as op het rangeerterrein dat niet meer in gebruik was. We zeefden net zolang tot we een zakje kolen bij elkaar hadden. Sommige mensen waren daar met hun hele gezin elke dag aan het zeven en ruilden kolen voor brood of andere etenswaar.

Moeder kookte op het kacheltje stroop uit suikerbiet en de afgekookte pulp aten we op. Vader werd steeds zieker en overleed uiteindelijk. Precies op de dag van zijn overlijden arriveerde de op de fabriek verwerkte tabak die hij op zijn volkstuin had gekweekt. Een deel in shag en een deel in sigaretten. Eerst hadden de natte tabaksbladeren maanden aan een touw op zolder te drogen gehangen want anders kon je ze niet naar de fabriek opsturen. Vader keek elke keer of er al bericht van de fabriek was maar dat was er nooit. En precies op deze dag wel. Wat heel merkwaardig was is dat ook de buurman die boven ons woonde in diezelfde nacht, maar dan in het ziekenhuis, is gestorven. Vader en de buurman zijn in hetzelfde graf begraven. De buurman eerst, dat had als voordeel dat je dan een steen kon plaatsen. Het graf op de Oosterbegraafplaats was bestemd voor drie personen. De eerste dode had het recht op een steen. Ons maakte het niet uit. We hadden toch geen geld voor een steen. Ik ben er nooit meer wezen kijken al had ik veel verdriet. Of mijn broers en zus en moeder er nog zijn geweest weet ik niet.

Er zou in de Eerste Oosterparkstraat een bom gevallen zijn. Kees en ik zijn er heengegaan want wij woonden er dichtbij. Er zat een enorm gat in het huis maar het bleek geen bom te zijn maar een lege benzinetank van een vliegtuig. Tenminste, dat zei men. Maar wij hebben ook de gevolgen van een écht bombardement gezien. Aan de overkant van het IJ. Kees en ik zijn daar geweest en het was het toch een ravage! Het bombardement was toen wij kwamen gelukkig al afgelopen.

Steeds meer mannen moeten gedwongen naar Duitsland om te werken waardoor steeds meer gezinnen hun vader of broer missen en in armoede raken. Daarbij wordt de steeds erger wordende honger een enorme plaag, omdat voor gewoon

geld en bonnen niets meer te koop is. De winkels staan leeg en worden allang niet meer bevoorraad. Voor de rijken is er de zwarte markt, die kunnen daar nog iets kopen. Ik besluit ook te gaan handelen en zoek op straat alle sigarettenpeuken op die ik kan vinden en draai daar sigaretten van. De oogst is mager want niemand gooit er meer een peukje weg. Maar eindelijk heb ik toch genoeg voor een paar sigaretten. Ik stond nog maar net bij het Amstelstation toen mijn eerste klant eraan kwam. "Sigaretten mijnheer?" Het was politie en ik was mijn handel zonder betaling kwijt. Of het echt een politieagent was weet ik achteraf niet.

Ik ben inmiddels van school en moeder heeft al een baas voor me gezocht. Expeditie De Adelaar. Twee gulden vijftig per week. Ik zou een kwartje (25 cent) zakgeld krijgen. Eigenlijk had ik nog naar school gemoeten om mijn loffelijk ontslag te halen, maar dat kon niet want ik moest werken. Toen ik 74 jaar werd heb ik de school gebeld en gevraagd of ik in verband met mijn levensgeschiedenis alsnog zo'n ontslagbewijs zou kunnen krijgen. Helaas ging dat niet want ze hadden er geen administratie meer van. Toentertijd maakte niemand zich daar druk om.

De baas van de expeditie had een klant waar ik iedere morgen met de bakfiets heen moest. Daarvoor moest de bakfiets eerst verbouwd worden. Er werd een crapaud, een soort leuningstoel, in gemonteerd en een paraplu. Daarmee uitgerust vertrok ik naar de Postjesweg om een mevrouw op te halen die naar het Onze Lieve Vrouwen Gasthuis moest. Omdat er geen tram meer reed was de bakfiets het aangewezen transportmiddel. Maar mevrouw was niet gauw tevreden. Nóóit trapte ik hard genoeg, nóóit was ik volgens haar op tijd. Ondertussen stak ik de moord van de honger. Ik kwam een keer expres een half uur te laat en toen hoefde ik niet meer terug te komen. "Dat kolerewijn", zei de baas.

Ook de Duitse herder van de baas had honger. Die zat als waakhond opgesloten op het plaatsje achter de werkplaats samen met een paar kippen. De hond noch de kippen kregen ooit iets te eten zodat de kippen uit moesten kijken voor de hond. Anders werden ze gegrepen. De kippen op hun beurt leefden weer van de uitwerpselen van de hond. Soms, als je 's maandags op het werk kwam, zat alles onder het bloed. Dan had de hond weer een kip verscheurd. De baas durfde zelf uiteindelijk ook de binnenplaats niet meer op.

Ik had ook wel eens een goede vracht. Dan moest ik naar de glasblazerij en ging de baas op een transportfiets met houten banden mee. Samen naar Amstelveen naar de tuinders. Daar had hij kennissen en werd de bakfiets afgeladen met aardappelen en groenten. Daarna bond de baas een touw aan de voorkant van de bakfiets vast en aan zijn fiets en terwijl ik trapte trok hij uit alle macht, net als een sleepboot, aan de bakfiets. Soms trapte ik niet en legde mijn benen op het stuur, ik hoorde hem hijgen.

Als we 's avonds terug waren kreeg ik een tientje fooi en aardappelen en groenten mee voor thuis. Daar zei ik niets van het tientje maar moeder was heel blij met de aardappelen en groente. Voor het tientje kocht een paar keer soep bij Opa Horsman die een koffiehuis had in de Maritzstraat. De soep bestond uit water en iets wat opa Horsman de vulling noemde. Ik weet nog steeds niet wat het was. En vullen deed het ook niet. Wel ontslakken. Want moeder zei: "Wat heb je toch met dat gerén naar de WC. Doe zuinig met het papier." Dat was meestal een in stukken gescheurde krant die op een spijker hing. Later las ik ergens dat drukinkt heel slecht is voor je anus, je kan er kanker van krijgen. Toen wisten we niet beter.

Ik moest eens met de transportfiets een koffer wegbrengen naar Betondorp. Naar mevrouw Stoeckenbroek. Wist ik veel. Ik kwam met mijn wiel in de tramrail terecht en de koffer kletterde op de grond en viel open. Er rolden aardappelen uit en een Edammer kaasje. Zo gauw ik kon pakte ik alles weer in behalve het kaasje, fietste gauw naar huis en gaf het kaasje aan moeder. Ze zou wat bewaren voor als ik terugkwam. Ik terug naar Betondorp waar ik bij mevrouw Stoeckenbroek aanbelde. Mijn ogen vielen uit hun kassen. Mijn nicht Trijntje deed open. "Hallo Harry, wat kom jij doen?" Ik gaf haar de koffer en maakte dat ik weg kwam. Toen ik na werktijd thuiskwam was moeder in alle staten. "Trijntje is hier geweest. Ze heeft alle kasten en laden nagekeken of wij soms haar kaas hadden. Ze was geweldig boos, van de kaas was geen snipper meer te vinden." Tegen mij zei moeder "Die heb ik meteen aan de kinderen gegeven toen jij weg was. Het was maar een klein kaasje."

Ome Has, een buurman uit de straat, is aan moeder komen vragen of één van de jongens mee wilde naar Schiphol om aardappelen te rooien. Hij deed dat al een paar dagen, maar ze konden nog meer hulp goed gebruiken. Je verdiende er niks mee, maar mocht als beloning zoveel aardappelen voor jezelf rooien als je kon dragen. Je moest wel zelf een zak meenemen. Nou, ik wilde wel. De volgende morgen, na spertijd, melde ik me bij oom Has. Ik denk dat het na zes uur was en je moest wel twee uur lopen. Het was ook niet op het vliegveld Schiphol maar op een van de landerijen daar in de buurt.

Oom Has keek erg bedrukt terwijl we op pad gingen want hij had gehoord, hoe dat kan weet ik niet, dat er mensen waren gefusilleerd op het Weteringplantsoen. En wij moesten via de Stadionkade naar het oude Olympisch Stadion en zo verder naar Schiphol. Dan kwam je in de buurt van de Euterpestraat waar het hoofdkwartier van de Duitse Sicherheitsdienst was gevestigd. "Het is dus zaak niet op te vallen" zei oom Has, "voordat ze ons ook pakken".

Na twee uur lopen zagen we mensen in het veld bezig. Oom Has wist precies waar we moesten zijn en meldde mij ook aan. Ik kreeg twee onafzienbare rijen aardappelplanten aangewezen om te rooien en een schep. Oom Has deed voor hoe ik moest steken om alle aardappelen naar boven te halen, maar voor de zekerheid moest je ook even met je hand door het gat woelen om te zien of er niet

één was achtergebleven. Anders liepen ze volgend jaar weer uit, zei hij. Hij had zelf ook twee rijen en we begonnen gelijk. We zouden er wel een hele dag over doen, dacht hij. Maar hij ging veel sneller dan ik, en ik kon na een uur niet meer bukken van de pijn en de honger die begon te knagen. Hoelang ik het nog heb volgehouden weet ik niet maar op een gegeven moment rooide ik voor mezelf wat aardappelen in de zak en vertrok.

Dat viel niet mee. De eerste paar honderd meter ging nog wel maar gaandeweg wogen de aardappelen als lood op mijn schouders. Toen de zak nog een eind gesleept - waar de aardappelen niet beter van werden - en uiteindelijk de helft eruit gegooid omdat ik niet meer kon. Zo bereikte ik weer het Olympisch Stadion en daar zakte ik op de stoep neer om op adem te komen voor nóg minstens een uur lopen.

Een man zag me zitten en kwam naar me toe. "Wil je een appel?" Ik keek hem aan alsof hij uit de hemel was neergedaald. Hij liet me een pracht van een appel zien en zei: "Ruilen voor je aardappelen!" en verdween met de rest van de aardappelen uit zicht. Zo had ik gewerkt voor een appel en kwam versleten thuis.

Het is intussen begin 1944 en de hongerwinter komt eraan. Dat wisten we toen natuurlijk niet en al helemaal niet dat het nog erger zou worden dan het al was. Honger was een dagelijkse metgezel en er gingen mensen dood op straat. Die werden dan in zakken gedaan en naar de Oude Kerk gebracht om vandaar uit te worden begraven. Ik ben er wel gaan kijken, maar durfde niet te dicht in de buurt te komen, voor de dood moest je wel op je hoede zijn.

Onze buurt is helemaal leeg en we slopen alles wat aan hout los en vast zit uit de ontstane puinhopen. Maar er is geen beginnen aan, we teren weg van de kou en de honger. Op de Dam, op de hoek van de Nieuwendijk is een kantoor ingericht waar mensen zich aan kunnen melden voor dienst in het Duitse leger. Als je dat doet krijg je op het moment dat je voor de opleiding naar Duitsland vertrekt een brood en een worst voor onderweg. Er staat een grote rij mensen om zich te melden. Duitse sympathisanten? Welnee, hongerlijers! Skeletten die door hun aanmelding de hongerdood denken te ontlopen maar later aan het front alsnog de dood vinden.

Er rijdt geen tram meer en geen trein. Er is iedere dag op bepaalde tijd wat drinkwater dat zonder kracht uit de kraan druppelt. Moeder gebruikt alles om het water in op te vangen.

Gas om te koken is er volgens mij helemaal niet meer, en er zijn geen lucifers, zout, gewone gebruiksartikelen meer. Opeens hebben wij allemaal jeuk. Geen gewone jeuk, nee, we krabben ons vel stúk maar niets helpt. We moeten naar de dokter. De GGD houdt dagelijks zitting op de Polderweg. Oom Bram is daar portier of broeder. Ik weet het niet precies, want soms neemt hij de temperatuur

op en soms bedient hij de telefoon. Als we ons melden zegt hij: "Ik zie het al, schurft."

Schurft? Is hij dokter? De dokter krijgen we niet te zien maar we moeten van oom Bram terugkomen met de grootste pan die we hebben voor scabiëszalf. Daar moeten we ons van top tot teen mee insmeren, ook ons haar en alle kleren moeten worden weggegooid, verbrand of heel goed gewassen. Weggooien kan niet want we hebben maar één stel, verbranden kan om diezelfde reden ook niet, dus moeder neemt stiekem onze kleren mee naar haar werkhuis waar ze alles uitwast samen met de was van haar mevrouw. Ondertussen zitten wij ingesmeerd te wachten tot ze weer thuiskomt en trekken het half opgedroogde wasgoed snel weer aan. De stank van de zalf is niet te harden. Maar we zijn wel iets gewend op stankgebied want door de schaarste aan zeep, water en aan eigenlijk álles is er niets meer dat niet stinkt.

Ik ben nu in dienst van expeditie Tempo op de Amstel nr. 100. Precies in de bocht voor de Munt. De baas zegt dat ik met een handkar naar de Lemmerboot moet om te wachten op vracht. Dat komt goed uit want mijn oom Wim is matroos op de Lemmerboot. Als ik op de Prins Hendrikkade kom is de boot er nog niet, maar er staan mensen te wachten. Eindelijk meert de boot af en ik zie oom Wim voorop met trossen in de weer. Hij ziet me en roept "Kom hier met je kar" en slingert een zak aardappelen op de wal. Ik laad hem snel op de kar en wil weggaan als er een heer op me af komt. "Wil je wat verdienen?" vraagt hij. Daar sta ik voor open, dus ik zeg ja. Even later worden er tot mijn verbazing kleine vaatjes boter, waar van die rieten ringen omheen zitten, op de kar geladen en afgedekt met een zeil. "Snel", zegt mijnheer en gaat op de stoep naast de kar lopen. Ik moet met het vrachtje naar de Jan Luijkenstraat en daar moet alles naar boven. De zak aardappelen blijft op de kar achter en is als ik terugkom verdwenen.

Bovengekomen is daar een mevrouw met twee kleine kinderen, zo te zien in zeer goede doen, die vraagt of ik een snee brood wil. Ik kan nauwelijks antwoorden en verslind de boterham en alles wat ze me daarna nog voorzet in recordtempo. Na wat heen en weer gevraagd waarin ze naar mijn omstandigheden en thuis informeert zegt ze: "Ik zal wat brood en boter meegeven voor je moeder en vraag haar eens of ze voor mij de was wil doen." En mijn broertjes mogen om de beurt meekomen om te eten. Moeder is in alle staten van vreugde als ik thuiskom. Even iets te eten en werk dat misschien nog meer eten oplevert als ze de was gaat doen. Hoelang dat heeft geduurd weet ik niet want dat heb ik niet meegemaakt. Mijnheer is intussen weer heen en weer geweest naar Leeuwarden en vraagt of ik naar Leeuwarden wil om hem te helpen. "Daar kun je ook meer eten" zei hij er nog bij. Ik mocht in Leeuwarden niet praten over Amsterdam of de omstandigheden daar. Dat moest ik in mijn oren knopen. Later begreep ik dat want mijnheer had in Leeuwarden ook een echtgenote met kinderen. Ik wilde wel en moeder vond het goed. Zo ging ik dus, met weinig meer dan ik aan had, op weg naar Leeuwarden. Moeder heeft van enkele sokken de kapotte

voeten afgeknipt en daar heb ik er twee van aan, en ze heeft vaders schoenen volgepropt met een Katholieke Illustratie zodat ze niet al te erg aan mijn voeten slippen. Aldus uitgedost meld ik me in de Jan Luijkenstraat, waar een auto met een huifkar als aanhanger gereed staat. Er was allang geen benzine meer maar auto's reden op gas dat in een op de auto gemonteerde generator werd gestookt. Men had een kleine jongen nodig om de houtblokjes te stapelen waarop de installatie werd gestookt. Dat was ik en ik heb het geweten. Daarover later meer. In de huifkar had men baby's tot één jaar neergelegd. Die zouden in Leeuwarden bij mensen worden ondergebracht. Als er onderweg iets zou gebeuren - een luchtaanval bijvoorbeeld, want alle rijdende auto's werden beschoten - dan moesten de kinderen vliegensvlug uit de auto in de berm van de weg worden gelegd. Daar zorgden weer andere mensen voor die ons begeleiden.

Na een reis van drie dagen, over de Afsluitdijk, kwamen wij diep in de nacht in Leeuwarden aan. Ik moest naar het Robert Kochplantsoen waar op me werd gewacht met eten. Het water liep uit mijn borst van kou en ellende en ik zag zo zwart als de kolen door het vuil en het roet van de generator. Als gast mocht ik als eerste opscheppen - wat ik thuis bij vader en moeder nog nooit had gedaan. Ik schepte zoveel op dat ik me nu nog schaam. En ik verslond als een wild beest alles wat er was. Daarna werd ik gewassen of heb mezelf gewassen, ik weet het niet meer en werd mij mijn slaappleats op zolder aangewezen. Daar was een eenpersoons krib getimmerd. Daarnaast stond een houten kist van 1x1x1 meter, die tot aan de nok was gevuld met tarwekorrels.

Er brak een gouden tijd aan. Ik speelde met de kinderen en kon eten zoveel ik wilde maar ik had nooit genoeg. En bleef skeletmager. Mijn kleren moest ik afgeven om ze te kunnen wassen en ik kreeg als verschoning spullen van hun kinderen die me slecht pasten. Ik schaamde me verschrikkelijk want de burens moesten naar mijn eigen kleren en vooral mijn sokken komen kijken. Mevrouw kon niet geloven dat een moeder haar kind zo weg kon sturen.

Aan alle goede dingen komt een eind en op een dag vroeg mevrouw aan me of ik niet veel liever naar een boer wilde. Lekker in de buitenlucht om aan te sterken en nog meer te eten. Het paradijs lokte en ik stemde toe. Zo werd ik achterop de fiets, ik denk door mijnheer, naar een boer gebracht in Eelderwolde. Die bekeek me en zei: 'Ge moet eerst maar eens uitrusten'. Hij noemde me altijd "ge" of "gij". Het uitrusten beperkte zich tot de volgende ochtend want toen werd ik hondsvroeg uitgedropd en moest de giertank volpompen. De boer had een paard en reed de volle tank naar het land om te gieren, maar zette eerst een lege neer zodat ik die weer vol kon pompen. De hele dag. Leeg, vol, leeg, vol. Toen de giertank leeg was moest ik mee naar het land om mest te verspreiden met een riek.

Ik sliep achter de koeien in een kribbe die daar was getimmerd. Het spetterde soms over me heen als de koe die aan het voeteneind stond hoge nood had. En

het wemelde van de muizen. Ik mocht alleen met het middageten in de kamer komen. De boerin kookte in een pan die aan een haak hing en we namen aan tafel om de beurt een hap uit die pan. Het hield niet over want ze waren zuinig. In de schoorsteen hingen wel hammen maar daar sneden ze nooit iets vanaf.

(Wel dertig jaar later kwam ik weer in Eelderwolde en was nieuwsgierig. Ik herkende de boerderij en klopte aan. Een oud mens deed open. "Jij bent Harry" zei ze. Ik had haar niet herkend. Ik informeerde naar haar man. "Dat is hem", zei ze, "hij veegt de hele dag de keuken." Er zat een oude man op zijn knieën met een stoffer en blik te vegen. "Dat doet hij de hele dag", zei ze. Opeens keek hij op naar mij. "Gij, ge moet boer worden, daar kun je mee verdienen." De boerin zei ook nog: "De boer had om een knecht gevraagd aan Boerenhulp, maar toen kwam jij. Jij wilde niet werken." Ik was toen veertien jaar.)

Op zondag hoefde ik niet te werken en ik ging eens een stukje wandelen. Ik zat langs een weggetje wat te dromen toen ik in de verte een jongen aan zag komen. Zijn onderbroek stak een heel eind onder zijn korte broek uit maar hij had kennelijk goede zin want hij liep te fluiten. En, hij liep me straal voorbij. Ik dacht: "Krijg de takken, dat is Wim." Wim moet je weten is mijn jongste broer. Ik riep: "Wim, Wim". En ja hoor, hij was het. Hij was ondergebracht in Haren. We maakten meteen plannen om samen te vluchten maar daar kreeg zijn mevrouw lucht van dus dat ging niet door. Wel had hij wat tabak georganiseerd zodat we een soort vredespijp rookten en elkaar gedag zeiden. Pas ver na de oorlog zag ik Wim weer.

De boer komt mij zeggen dat ik ga verhuizen. Naar een landgoed bij Eelde. Daar woont een jachtopziener die graag een hulpje wil hebben. Om te vissen en eenden te vangen. De hemel op aarde, als ik de boer hoor praten. Maar ik heb allang geleerd om niets te zeggen want uiteindelijk moet ik toch doen wat ze willen.

De boer brengt mij met zijn paard en kar naar het landgoed. Ik denk nog even aan Wim, maar Eelde en Haren liggen dicht bij elkaar dus kan ik hem vaker zien. In werkelijkheid zie ik hem helemaal niet meer want hij schijnt niet meer weg te mogen na ons plannetje om te vluchten.

De jachtopziener blijkt een jonge man met een al even jonge vrouw. Ze zei meteen tegen de boer dat ze een baby had gewild, en bekeek me met een soort afschuw.

Maar de man was heel aardig en liet me mijn bed zien. Eindelijk weer een gewoon bed en geen koeien aan het voeteneind zoals bij de boer. Die nam afscheid en vertrok.

De jachtopziener, ik ben zijn naam vergeten, legde uit wat hij zoal de hele dag deed en dat ik daarbij kon helpen. Maar ik moest voorzichtig zijn met wat ik zou zeggen want er waren Duitse soldaten ingekwartierd in het landhuis en die konden geen kwaad woord over Hitler horen, zei hij erbij. Af en toe moest hij er

wel heen om wilde eenden of kippen te brengen maar verder bleef hij ze liever uit de buurt. Ik moest kennismaken met de hond die om me heen bleef rennen van plezier tot zijn baas hem zei te gaan liggen. Want we gingen eerst eten en de kennismaking in huis voortzetten.

De vrouw was toch wel aardig en zei dat ze niet op zo'n grote jongen had gerekend maar de jachttopziener stelde meteen als regel in dat we wedstrijd zouden doen om het laatste sneetje brood. Ik won met glans maar al gauw bleek dat ik altijd won, dat was zijn manier om me wat vetter te mesten omdat ik zo mager was.

De volgende morgen gingen wij er al vroeg op uit met de roeiboot om eenden te jagen. Hij had een jachtgeweer bij zich, maar bezwoer me daar nooit bij in de buurt te komen want het was geen speelgoed. Of hij die ochtend geschoten heeft weet ik niet meer, maar de hond zocht ook de eenden op die aan een ziekte waren gestorven. Die werden netjes geplukt en naar het landhuis gebracht voor de kok. Dat was zo de manier waarop de jachttopziener verzetswerk deed. Of er Duitsers aan gestorven zijn weet ik niet.

Hoelang ik er geweest ben weet ik niet meer. Niet heel erg lang denk ik want de vrouw werd steeds knorriger op mij. Volgens haar waste ik me niet en plaste ik op de bril. Met haar man kan ik heel goed opschieten, maar toch blijkt hij de kant van zijn vrouw te kiezen en zegt hij dat ze een goed adres voor me zullen zoeken. Ik kan het me ook wel voorstellen. Een losgeslagen hongerige jongen in huis terwijl je een baby wilt is natuurlijk moeilijk.

Hoe dan ook, er is een adres voor me gevonden in Groningen. Bij twee vrouwen in huis. Ze blijken sociale werksters te zijn die door de omstandigheden geen werk hadden maar toch moesten eten. Dus verdienden ze iets bij met het maken van fluitjes. Ik kan helpen bij het verkopen en moet 's middags met een pan naar de Centrale Keuken om eten voor ons te halen. Meteen kwamen er bij mij herinneringen aan de Amsterdamse Centrale Keuken boven. Maar de vrouwen zeiden dat het goed te eten was en de mensen moesten niet zo zeuren. Wij, ze rekenden mij er meteen maar bij, hadden in ieder geval te eten, en dat was ook zo. Alleen moest ik het halen in een buurt waar zo te zien niemand behoefte had aan eten uit de Centrale Keuken. De dames hadden ook een vaste regel: Ik mocht alleen maar op de gang komen. Niet in de kamer want daar woonden zij en ik had de gang als woonruimte. Daar sliep ik ook. Ze hadden een matras en een slaapzak neergelegd. Overdag moest ik dat rechtop zetten en opvouwen en 's avonds maakte ik het weer op.

Het was er wel mooi in de omgeving. Uit het gangraampje keek ik uit op een plantsoen met een grote vijver. Ik weet het adres niet meer en hoe ik later ook heb gezocht, ik kon het niet meer terug vinden.

Het was half en half te verwachten, de druk voor de dames werd te groot. Ik moest weg. Het beste kon ik volgens hen teruggaan naar Leeuwarden naar mijn eerste adres. Ze hoorden mij altijd zo opgetogen praten over die familie, zeiden ze. Ze maakten een brief voor me die ik in Hardegarijp aan de pastoor moest

geven en drukten me op het hart dat ik met niemand mee moest gaan en rechtstreeks naar Leeuwarden moest zien te komen. Ook kreeg ik vijftig gulden voor onderweg.

Daar stond ik weer. Maar niet getreurd, op naar Leeuwarden. Zo voorspoedig zou dat nou ook weer niet gaan. Er gingen al langere tijd geruchten dat de bevrijding op handen was en dat de Amerikanen opeens voor ons neus zouden kunnen staan. De Duitsers hielden overal rekening mee en hadden bij de uitgangen van de stad versperringen opgeworpen. Betonnen obstakels links en rechts van de weg, waartussen bij gevaar of luchtalarm of gewoon spertijd, een betonnen blok werd gerold zodat er geen voertuig meer doorheen kon. Ik was er net doorheen toen er luchtalarm klonk en het blok erin werd gerold. Dat belette een aankomende tankwagen de doorgang, hij moest wachten. Meteen hoorde ik een vliegtuig en ik had nog net de tegenwoordigheid van geest om in een naast de weg gegraven mangat (de Duitsers noemde dit: deckungslöcher) te springen. De tankauto werd in brand geschoten en brandde werkelijk als een fakkel. Ik zat zo diep weggedoken in het gat dat ik pas na het sein 'veilig' weer tevoorschijn durfde komen. Daar vloog een fiets over de betonnen versperring en er sprong een man naar beneden. "Waar moet je heen?" vroeg hij. "Naar Leeuwarden." "Ik ook, spring achterop" en daar gingen we. Er werd geen woord meer gesproken en hij trapte als een razende. Groningen - Leeuwarden is, geloof ik, vijftig kilometer en hoe lang het geduurd heeft weet ik niet meer maar opeens stond ik weer in Leeuwarden.

Hij ging verder naar Amsterdam, zei hij nog. Hij gaf me ook vijftig gulden en met "Het beste" verdween hij uit zicht. Daar stond ik, in Leeuwarden maar nu met honderd gulden. Maar wat te doen. Naar de oude familie ging ik niet meer terug. De brief voor de pastoor in Hardegarijp vroeg de pastoor alleen om zijn invloed aan te wenden en te zorgen dat ik in Leeuwarden kwam. Die kon dus ook weg, want daar was ik immers al. Ik vroeg aan iemand die langs de weg stond waar je hier kon overnachten.

Hij keek me aan en vroeg waar ik vandaan kwam. Ik vertelde dat ik uit Groningen kwam op weg naar Amsterdam maar geen slaappleats had. "Dan moet je naar de Beurs gaan" zei hij, en wees me de weg.

De voormalige korenbeurs in Leeuwarden wemelde van het volk. Over de hele vloer, tenminste wat ik daarvan kon zien, lag stro uitgespreid en zaten, lagen en sliepen mensen. Jong en oud, verhabbezakt of netjes, alle typen waren er. Ik wist niet wat ik doen moest totdat iemand mij aansprak en vroeg of ik nieuw was. Ik zei dat ik een slaappleats zocht voor de nacht en hij wees me waar ik me kon melden. Ik moest mijn naam en leeftijd opgeven en waar ik vandaan kwam. Ik loog er een paar jaar bij en zei dat ik zeventien was en rondzwierf vanwege de honger in Amsterdam. Toen kreeg ik een plaatsje in een rij aangewezen en strekte me uit op het stro en viel in diepe slaap.

De volgende morgen had ik tijd voldoende om rond te kijken. Ik herinner me niet of er kon worden gegeten maar ik had wat geld dus ging kijken of er iets te koop

was. Toen werd ik aangesproken door een heer. Ik kan niet anders zeggen, want hij was als een heer gekleed in een kostuum en zag er op het oog onberispelijk uit. Het bleek een apothekersassistent te zijn uit Amsterdam die uit Duitsland was gevlucht waar hij te werk was gesteld. Hij woonde op de Postjesweg en had een vrouw en kinderen en vreselijke heimwee. Zijn naam was Van de Berg en ik heb hem na de oorlog nog eens thuis bezocht.

De apotheker stelde voor dat we samen zouden proberen in Amsterdam te komen. Daarvoor moest je over de Afsluitdijk en het gerucht ging dat je bij de Ortskommandant daarvoor een Ausweiss kon krijgen. Op zijn Hollands gezegd: op het gemeentehuis kon je een vergunning krijgen. De apotheker durfde daar niet heen omdat hij uit Duitsland was gevlucht en dus werd ik afgevaardigd. Mij werd op het hart gedrukt dat ik moest zeggen dat we met zijn tweeën waren, en dat ik zo zielig mogelijk moest doen.

Ik meldde me bij de schildwacht van de Ortskommandantur en verzocht om de Ortskommandant te mogen spreken. Ik werd bij een Duitse officier gebracht, kennelijk een hoge officier te zien aan de rode banen in zijn broek, en vroeg hem om permissie om over de Afsluitdijk te mogen lopen. Hij ontplofte van woede, gaf me een enorme schop en schreeuwde: "Dass brauchst du bald nicht mehr" of woorden van die strekking. Ik wist niet hoe snel ik moest maken dat ik wegkwam.

Korte tijd later werd Leeuwarden bevrijd. De Amerikanen trokken in colonnes binnen en ik herinnerde me de intocht bij de Berlagebrug in Amsterdam van de Duitse colonnes. Dat leek toen een machtig leger maar wat mij hier passeerde was ongelofelijk. Het volk was zeer onrustig. Overal waren opstootjes waarbij soms een NSB'er werd opgebracht of afgerost door de menigte, en ook werden enkele meisjes op straat kaalgeschoren en met teer ingesmeerd. Ze moesten een bord omhooghouden waarop het woord 'Nazihoer' geschilderd was.

In de korenbeurs veranderde de toestand. Op een gegeven moment mochten we het gebouw niet meer zomaar verlaten omdat we allemaal onder de luizen zaten. Niemand had daar voorheen over gesproken. Je durfde in de korenbeurs het woord 'luis' niet eens uit te spreken, want dan had je oorlog. Niemand had er luizen, beweerden we tegen onszelf, terwijl de jeuk je wondjes bezorgde van het krabben. Er kwam dus een eind aan, want tegen de voordeur waren zeilen gespannen als een gangetje naar een soort mobiel laboratorium. Daar moest je in en je dan helemaal uitkleden. De kleren gingen in een afgesloten deel van het gebouwtje om te worden ontluisd. Het enige dat ik nog aan kleren had, was wat ik droeg. Ik had het noodgedwongen al zolang gedragen dat er geen kleur of vorm meer aanzat. Mijn blauwe trui, kreeg ik terug als een hoopje as; ik kon hem dus niet meer dragen. Na het ontluisen mochten we niet meer terug de Beurs in en zodoende ging ik gedwongen naar een school in de Margaretha de Heerstraat waar een schildwacht voor de deur stond; als je daar binnen was kon je er dus ook niet meer uit. De apotheker was met me meegestuurd dus we bleven bij

elkaar. Hij was ook ontluisd en we hoefden niet meer te krabben wat een verademing was. Maar het verblijf in de school heeft heel kort geduurd want we mochten niet naar buiten en verveelden ons dood. Plannen gemaakt om te ontsnappen waarbij al gauw bleek dat het inslaan van een raam de snelste weg was. Ik rolde gauw de deken op waarin ik sliep. Meer had ik niet om mee te nemen, maar gelukkig had ik de vijftig gulden nog steeds in mijn zak. Hoe die door de ontluizingsprocedure zijn ontsnapt weet ik niet. Het plan lukte, en we stonden dus op straat en vroegen ons af waarheen te gaan. Over de Afsluitdijk kon niet want Noord-Holland was nog niet bevrijd, dus de keus viel op Zwolle. Ik weet niet waarom het Zwolle was maar het was de bedoeling om uiteindelijk naar Kampen te gaan waar we zouden proberen over de IJssel te komen. Wij wisten nog niet dat de IJsselbrug was opgeblazen om te voorkomen dat Amerikaanse of aanverwante troepen over de IJssel zouden trekken.

We gingen de richting van Groningen uit om halverwege naar het zuiden te trekken, richting Zwolle. Al gaande kwam er een man aan met zijn spullen op het onderstelletje van een kinderwagen. Hij bleek ook uit de Korenbeurs te komen en was na te zijn ontluisd ook uit zijn onderdak gevlucht om naar huis te gaan. Waar hij dat kinderwagentjesonderstel had opgedoken weet ik niet maar onze bagage bestond uit wat we aanhadden en niet meer. De apotheker was trouwens nog steeds in kostuum want na het gassen had hij dat weer in redelijke staat teruggekregen. De man, ik weet zijn naam niet, bleek een stoker te zijn op de grote vaart. Toen waren we dus met zijn drieën. Over hoe we aan eten en drinken zijn gekomen kan alleen worden gezegd dat we begonnen te bedelen bij boerderijen die we tegenkwamen, en die mensen waren meestal goedgeefs. Vooral omdat we beweerden vluchtelingen te zijn uit Duitsland die door de moffen waren geronseld om te werken. In een dorpje aangekomen, begaf het onderstel van het kinderwagentje het. Maar, geluk dient de mens, het zakte door zijn as vlak voor de ruit van een atelier waar meisjes zaten te naaien. Allemaal stonden ze voor het raam. Opeens kwam er één naar buiten en na ons aangedikte Duitsland verhaal ging ze naar binnen om even later terug te keren met goed nieuws. Eén van de meisjes had thuis een oude kinderwagen staan en die ging ze halen. Ondertussen hielden de meisjes een collecte en gaven ons de opbrengst. We stonken haast een uur in de wind, dus durfden we het niet aan om ze één voor één te zoenen. Als dank bedoel ik. Toch zijn ze steeds in mijn gedachten. Verder dus richting Zwolle waarvan ik me alleen kan herinneren dat we bij een boerderij aankwamen die aan het eind van zijn weilanden aan het water lag. De boer en zijn zoontje, ik denk net zo oud als ik, hoorden ademloos ons verhaal aan. We mochten er een paar dagen verblijven om uit te rusten. Slapen deden we in de hooiberg. De enige voorwaarde was dat er niet gerookt mocht worden en dat ik met zijn zoontje zou gaan spelen. Dat hebben we gedaan en ik herinner me tot nu, op mijn 91^e jaar, die heerlijke dagen.

De apotheker was nogal bang van aanleg. Hij durfde niet te bedelen. Als ik dus ging aankloppen bij een boerderij bleef hij bij het hek staan. Als ik mijn verhaal afdraaide moest ik altijd zeggen dat we met zijn tweeën of drieën waren. In de stadjes die we passeerden liepen we ieder aan een kant, want hij wilde niet naast me lopen omdat ik eruitzag als een boef. Soms ontbrak de stoker voor een paar dagen, maar die wist ons altijd terug te vinden. Als zeeman had hij kennelijk een goed werkend kompas. In de dorpen klopten wij aan bij de pastorie. Meestal kregen we iets want het medelijden in die dagen was groot. Slapen deden we buiten het dorp in de berm van een boerenslootje. De apotheker vouwde zijn kleren netjes op, hij was een heer, ik rolde me als een soort kroket in de gestolen deken.

Hoe we er gekomen zijn weet ik niet maar op een gegeven moment waren we in Zwartsluis. Een perfecte plaats om over het IJsselmeer naar Amsterdam te varen want schepen – rijnen - lagen er genoeg te wachten, maar ze mochten om de één of andere reden niet varen. Kennelijk was het westelijk deel van Nederland nog steeds niet bevrijd en was dat de reden. We meldten ons, dat was de eerste en enige keer dat wij dat deden, bij het gemeentehuis en kregen een slaapplek aangewezen in een school. Althans het leek op een school, maar leerlingen waren er niet te zien. We moesten een trap op om bij de deur te komen en achter die deur was het schoollokaal. Daarbinnen was het al een behoorlijke herrie. Er waren vrouwen en mannen. De mannen sliepen in kribbes aan de rechterkant van het zaaltje en de vrouwen links. Het bleken Russische vrouwen te zijn en wij verstonden elkaar natuurlijk niet. Van de gemeente kreeg ik, waarschijnlijk omdat we als bewoners van de gemeente waren ingeschreven, een uitkering van 10 gulden per week. We waren er redelijk gelukkig, maar gingen dagelijks langs de kade in de hoop dat er een schip zou vertrekken en ons mee wilde nemen. De stoker was intussen weer eens vertrokken, dit keer met medeneming van alles wat we hadden. Onder andere de dekens en het beetje geld.

Ik loop weer langs de kade en zie opeens het hoofd van de stoker boven de luiken van een schip uitsteken. Hij ziet mij ook en verklaart dat hij hoopte dat het schip zou vertrekken. Hij nam alles wat hij had en wat hij van ons had afgenomen mee terug. Of de apotheker ruzie met hem heeft gemaakt weet ik niet. Ik weet ook niet hoelang we in Zwartsluis zijn gebleven maar op zekere dag was er een oorverdovende herrie bij de mannen en bij de vrouwen. Wat bleek, de wereldoorlog was ten einde! Van pure vreugde rende een vrouw naar me toe en omhelsde me. Ze schreeuwde iets dat leek op: "Ja, teebel loebloe." Later begreep in dat het zou moeten worden vertaald als ik hou van je, maar dat weet ik niet zeker.

We besloten te vertrekken en dan naar Ruurlo waar de stoker een vriendin had. Maar de apotheker werd plotseling zo ziek, dat hij in het ziekenhuis moest worden opgenomen met een longontsteking. Pas na de oorlog heb ik hem weer ontmoet, maar de gevoelsafstand tussen ons was zo groot dat het daarbij is

gebleven. We -de stoker en ik- hebben de gemeente Zwartsluis niet ingelicht over ons vertrek maar namen weer een deken mee waardoor de stoker ook onder een deken kon slapen. En zo belandden wij in Zwolle. Hoe dat is gegaan weet ik absoluut niet meer, maar op een gegeven moment stonden we voor een grote kerk waar ik onmiddellijk aanklopte bij de pastorie om een bijdrage te vragen. Of het een priester of een koster was weet ik ook niet, maar het gezicht achter het luikje liet me bars weten dat hij al zoveel gegeven had dat er voor hem niets overbleef. Het luik klapte dicht en we vervolgden onze tocht naar Ruurlo. Daar herinner ik me van dat we bij aankomst over een brug gingen waar jongens stonden te vissen. Ik vroeg of ze wat gevangen hadden maar ze keken mij aan of ze water zagen branden en ik liep dus maar door. De stoker wist de weg en na het dorp te hebben doorkruist belandden wij bij een gedoetje dat aan de rand stond van een groot heideveld. We gingen naar binnen en de vrouw leek er niet van op te kijken dat de stoker een jongen bij zich had. Er werd geen woord over gezegd in mijn bijzijn. Ik kreeg een plaatsje aangewezen in een schuurtje, kreeg iedere dag eten en mocht verder gaan en staan waar ik wilde. Ik weet niet hoe die vrouw heette en zelfs het adres niet omdat ik daar ook nooit naar had gevraagd. Dat was niet nodig.

Ik ging voor het eerst het heideveld op en genoot van alles wat ik zag. Opeens vloog er een patrijs onder mijn voet uit en ik zag de eieren liggen. Gelukkig kon ik op tijd mijn voet terug trekken, zodat de eieren heel bleven. Ik kon op dat moment niet vermoeden dat eieren in mijn leven een grote rol zouden gaan spelen maar dat deden ze. En hoe!

In de directe omgeving van Ruurlo waren geallieerde soldaten gelegerd, en daar kwam ik mee in contact. Ik sprak geen woord Engels maar uit hun gebaren begreep ik dat ze eieren wilden. Zij kregen wel eipoeder dat je met water moest roeren maar daar walgden ze kennelijk intussen van. Ik besloot een handeltje op te zetten en ging van mijn centjes 10 eieren kopen bij een boer. Toen ik daarmee aankwam op het kampement was er direct animo maar geen geld. Met veel gebaren begon een ruilhandel. Voor zoveel eieren een militair overhemd, voor het dubbele een paar sokken en voor een echte battledress misschien wel veertig eieren. Mijn handeltje floreerde, want op een bepaald moment ruilde ik zelfs een paar schoenen voor wat eieren. Ik ruilde ook een splinternieuwe battledress waarvan de sergeantsstrepen nog in de borstzak zaten. Ik weet niet voor hoeveel eieren, en achteraf gezien was alles wat ik aan kleding had geruild, waarschijnlijk eerder gestolen.

Maar aan alle goede dingen komt een eind. Bij mij was dat te verwachten. Het geld was op en ik kon geen eieren meer kopen. Ik besloot dat het tijd werd om te proberen thuis te komen. Naar Amsterdam terug. Ik nam afscheid van die lieve vrouw waarmee ik verder geen contact had, de stoker was allang verdwenen en ik ging op pad, richting Kampen. Ik ben er gekomen zonder kaart, met soms wat aanwijzingen van paddenstoeltjes van de ANWB en de weg vragen. Hoeveel dagen ik heb gelopen weet ik niet maar wel dat ik bij aankomst in Kampen zag

dat de brug was ingestort en dat naast de brug een pontonbrug was aangelegd. Ik was in battledress gekleed want ik had niet anders maar dat maakte voor de schildwacht die de ponton bewaakte niets uit: ik mocht er niet overheen. Goede raad was duur maar de uitdrukking “komt tijd, komt raad” was ook hier van toepassing. Er kwam een militaire auto aan en een soldaat schreeuwde: “Where do you want to go boy?” Ik schreeuwde dat ik naar Amsterdam wilde en schildwacht of niet, ze hesen me naar binnen en daar gingen we, richting Amsterdam. Mijn steenkolen-Engels was intussen zo gevorderd dat ik een soort van gesprekje probeerde te voeren, maar kennelijk begrepen ze mijn Engels toch niet want de rest van de reis werd er niets meer gezegd.

In Diemen aangekomen besloot ik uit te stappen uit angst dat ze naar hun kazerne in Amsterdam zouden gaan, want ik begreep heel goed dat mijn uniform daar uitleg zou eisen. En dan zou ik toch moeilijk kunnen zeggen dat ik dat met eieren ruilen had verdiend. Dus toen er even werd gestopt, voor een overstekend dier of een stoplicht, nam ik afscheid en sprong op straat. Lopend naar huis, de Louis Bothastraat bij het Krugerplein.

Toen ik daar aankwam schrok ik me dood. Dat alle joodse mensen waren weggehaald wist ik. Ik had het meegemaakt in 1943. Maar deze straat was een puinhoop. In het midden ontbraken twee portieken waardoor een lege plek was ontstaan. Alle voordeuren waren eruit gesloopt en toen ik onze portiek binnenging zag ik dat sommige traptreden om en om ontbraken. Zeker voor de noodkachelts van die tijd. Ook de voordeuren en de binnendeuren, de plinten, de vloeren en alles wat branden wilde, was gesloopt. Eerlijkheidshalve moet ik zeggen dat mijn broers en ik daar in bescheiden vorm aan hadden meegedaan. Op twee hoog aangekomen was de deur op slot. Het was de enige huisdeur op de trap. Alleen op de begane grond waar opa en opoe Frankrijker woonden, was er nog één. Mijn moeder deed voor de oorlog, als ze wegging altijd de deur op slot en legde dan de sleutel onder de mat. Dat schreef ze ook op een briefje dat ze met een punaise tegen de deur prikte: “sleutel ligt onder de mat”. Maar er was geen mat, laat staan een sleutel dus er zat voor mij niets anders op dan mijn ziel in lijdzaamheid te bezitten en af te wachten wat er zou gebeuren.

Hoelang het heeft geduurd weet ik niet meer maar eindelijk hoorde ik beneden gerucht. Ik zag een oude vrouw de trap opkomen en herkende mijn eigen moeder niet. Broodmager, méér dan sjofel gekleed en gerimpeld: ze was nog geen 50. Toen ze me zag stond ze, als door de bliksem getroffen stil en vroeg: “Wie ben jij?” Ik stoof op haar af en onder tranen van mij en haar zei ik dat ik Harry was. Toen dat tot haar doordrong zag ik een glimlach die haar hele gezicht oplichtte.

Dit is het eind van mijn verhaal over gebeurtenissen die ik in de oorlog heb meegemaakt.